

Társadalom és tudomány – stratégia és taktika

A hazai szociológiai folyóirat (*VIITORUL SOCIAL*, 1973. 1.) fő helyén közölt tanulmányában Mario Duma mérnök a szocializmusban a tudományra háruló társadalmi szerepről értekezik, több tetszetős megállapítás hangoztatásával, számos munkahipotézissel gazdagítva a kérdéskör el nem hanyagolható mennyiségű irodalmát.

Az öt fejezetre tagolt írás (A tudomány egésze és a tudományos-műszaki forradalom; Szükségszerűség és szabadság a tudomány társadalmi meghatározottságában; A társadalom—tudomány viszonylat stratégiai és taktikai szintje; Objektív és szubjektív a tudomány haladásában; A tudomány és az operatív cselekvés) bevezetője a tudomány egészére utalva mindenekelőtt arra irányítja a figyelmet, hogy a társadalomtudományok részesedésének elismerése a tudományos-műszaki forradalomban újabb keletű; kezdetben inkább csak az anyagi termeléssel legközvetlenebb kapcsolatot tartókat ismerték el „forradalmár tudományok”-nak. Mostanában azonban lassanként csak sor kerül e téren a jóvátételre, s ezt kétségtelenül ki is érdemlik a társadalomtudományok, ha új és építő szelleműek és elég bátrak ahhoz, hogy forradalmi hivatásukat sajátosságaiknak megfelelően betöltsék. Mario Duma szerint a társadalomtudományok „egyenjogúsítási” törekvéseit több nyugat-európai politológus és gondolkodó is alátámasztja: egyesek feltevései szerint az országaikat az Egyesült Államoktól elválasztó „szakadék” nem is annyira technológiai, mint inkább szervezési jellegű. A szocializmusban, ahol a termelőeszközök a nép tulajdonába kerültek, a társadalmi és a termelő mechanizmus összeforrott, az ösztársadalom mind a technikai, mind a társadalomtudományok egyetlen haszonélvezője, a társadalomtudományok a termelőerőket is átfogó szféra lényeges tartozékai, a fejlődés strukturális meghatározásának eszményi részesei. A társadalomtudományok felelőségének és hatékonyságának szintjén magától értetődően felmerül a politika és a tudomány viszonyának kérdése. Ebben a vonatkozásban a szerző a politika elsődleges felelőségét hangoztatja, s a közvetlen és a távlati hatékonyság egyensúlyának több vonatkozását elemzi. A tudomány sztochasztikus folyamat, értékei időbeliségükben aleatorikusak (bizonyos valószínűségi eséllyel mindig elképzelhető, hogyan alakul a tudomány a közvetlenül következő szakaszban, ám ez a feltevés nem mindig föltétlenül igazolódik). Sőt, a jelen tudománya is — bizonyos értelemben — aleatorikus: csak bizonyos mértékű megközelítéssel foghatjuk fel, mi a jelen tudománya; valóságos értékét csak a jövő dönti el. (Mario Duma egyik példája: az osztályharc szocializmusban való éleződésének elméletét egykor — legalábbis a szocializmus politikatudományában — tudománynak minősítették.) Szellemes megfogalmazása szerint: a tudomány értékelése folyamatában olyanszerű tevékenységre is szükség lehetne, amelyet akár *a tudomány jelene előrejelzésének* is nevezhetnénk...

Politika és tudomány viszonyát stratégiai szintűnek, taktikai szinten pedig rugalmasnak, részlegesnek szeretné tudni a szerző. A tudomány viszonylagos fejlődési önállóságát azonban nem exponálja túl, nem sugall politikamentességet. A tudomány nem vonhatja ki magát teljes mértékben a taktikai jellegű társadalmi feladatok teljesítése alól (de — úgymond — csak mértékkel vegye ki részét belőle), a politika viszont nem vonatkozathat el a tudomány tevékenység belső sajátosságától, valéhez némiképpen alkalmaznia kell taktikáját is (a taktikai törvényszerűségek különben is stratégiai követelmények függvényei). A tudomány a társa-

dalomnak stratégiai szinten alárendelt, független a „belső napi taktika“ vonatkozásában.

A tudomány hatékonysága növekedésének objektív útja a szubjektív kvalitások ösztönzésén át vezet. A tudomány előtt álló feladatok változatossága e feladatok megoldásán fáradozó személyiségek komplexitásának bátorítását, fejlesztését kívánja meg. Az egysíkú kutató alkalmatlan összetett kérdések megoldására. A jó kutató dinamikus, rugalmas, gondolatai mind az előrelátható, mind az előreláthatatlan felé irányulnak. „De ez nem érhető el a terv, a szerződéses záradékok vagy szolgálati utasítások útján“, hanem csakis a tudomány—társadalmi mechanizmusai megfelelő alakulásának távlati (eszményi) következményeként. A tudományban számos tényező gátolhatja az alanyiség érvényesülését, ezek egyike: a tudomány mellőzése a társadalom döntő fontosságú kérdéseinek megoldásában, a problémák intézése a tudomány felelősségteljes részvétele nélkül.

F. I.

AZ ÖN KÉRDÉSE AZ ANTIK VILÁGBAN (World Anthropology, 1972. 4.)

A mai tudományos élet sajátossága, hogy egy-egy kérdés gyakran egy nem is szomszédos, hanem egészen távoli tudományos terület irányából kap feleletet. Különösen a nyelvészet és a történelemtudomány az, amely egyre kevésbé végezheti el vizsgálódásait anélkül, hogy tekintetbe venné a régészet, sőt, a geológia vagy a technikatörténet megállapításait. Az alábbiakban J. E. Dayton angol tudós eredményeiből arra látnunk példát, hogyan módosíthatja egy ötvözet történetére vonatkozó felfedezés a nyelvészet fontos tételeit is.

Dayton azóta érdeklí az ön szerepe a Közép-Keleten, mióta tanulmányozta a Tel-el-Amarnában előkerült korai (i.e. 1363—1353) többszínű üvegmázakat és az üvegművességet, amelynek nagyfontosságú előzményeit a közép-minoszi krétai műveltségben már 400 évvel korábbról kimutatták. Mivel ezeket a mázakat fémekkel színezték — rézzel, vassal, kobalttal és antimonnal —, ennek a művészetnek hirtelen felbukkanása összefügg és együttfejlődik a fémművességgel, amely a Közép-Keleten az i.e. harmadik évezred második felében kezdődött. Layard működése óta többszörösen megállapították, hogy a babilóniai fehérmázakhoz önt használtak. Ennek ellenére a szerzőnek a British Museum kutatólaboratóriumával közösen végzett kísérletei arra az eredményre vezettek, hogy ezek a tárgyak nem tartalmaztak önt, holott bronzot már ismerünk az újbabilóniai idők előlőtről. Még számos fajsztőredéket, majd „bronztárgyat“

vizsgáltak meg anélkül, hogy abban az önt ki lehetett volna mutatni. E szerteágazó vizsgálatok során — a szerző megadja az összes vizsgált leletek szakszerű besorolását — az öntartalom nyomozása közben kiderült, hogy lényegesen korábbról tudunk igazi bronzot kimutatni! Az ebből készült bizonyos típusú, holdsarló alakú balták a Közép-Keletről — tökéletesen megfelelnek az ún. *szegeedi* típusoknak! Ennek alapján a kutatók feltételezik azt is, hogy az egyfoglalatú ur-i balták valószínűleg egyszerűsített származékai a Közép-Európából ismert öntött típusoknak. Mindennek alapján a szerző arra gondol, hogy már a Trója II. előtti időkben Mezopotámiának Anatólián keresztül egészen a mai Csehországig terjedő élénk kereskedelmi kapcsolatai voltak, s úgy tűnik, hogy a magyarországi bronzkor szak már abban az időben létezett. Ebből a forrásból volt nyerhető a bronz, mielőtt kb. i.e. 2300-ban az EB civilizáció lerombolási elvágta ezt az utat.

Ebben az esetben a királyi sumérok öntartalmú bronzaiikkal és tömör kerekű ökörszekereikkel, magas technológiájukkal Mezopotámián kívülről jöttek volna; amint Frankfort gondolja, hegyvidékről, talán éppen a mai Csehország irányából, és ahhoz a néphez tartoztak, amely Trója I.-et megsemmisítette. Ez a nép szétszóródott a Balkánon és Közép-Európában. Ezek szerint a sumér nyelv rokonítása mindenekelőtt a finnugor nyelvekkel látszik megalapozottnak, amint ezt az epigrafikusok — Crossland 1967-ben, Lamdin és Albright 1966-ban — ajánlották, fejezi be következtetéseit Dayton.

AZ ESZTÉTIKUM ŐSTÖRTÉNETÉHEZ (Világosság, 1973. 2.)

Sziklai László *Barlangművészet és nemzeti társadalom* című írása egy, az „esztétikum genezisést tárgyaló” nagyobb tanulmány része. A komoly, tudományos igényű munka egy sokat vitatott — gyakran körülveszekedett — tárgykörben sorakoztatja fel érveit: a felső paleolitikum barlangfestését kivánja magyarázni, törésmentesen beilleszteni a marxista esztétikába. Dokumentációs anyagának összeállításakor felhasznál minden rendelkezésére álló adatot „Altamirától Font de Gaume-ig”, de főként a lascaux-i barlang gazdag leletanyagára támaszkodik.

Mindazok, akik a kérdéssel komolyan foglalkoztak, elsősorban az őskori falfestészet funkcióját keresik — és már ezen a ponton eltérnek a vélemények. A szakemberek két nagy — de hipotéziseikben ezeken belül sem egységes — csoportra szakadnak aszerint, hogy egy-egy barlang vagy barlangrészlet műveit egységes kompozíciónak tekintik-e, vagy az egyes állatábrázolásokat különálló (e tábor legnagyobb tekintélynek örvendő feltételezése szerint mágikus célokat szolgáló) alkotásokként fogják fel. Sziklai mindkét álláspont érveit megvizsgálja, s ezeket összevetve próbál leszűrni egy ellentmondásmentes elméletet.

A. P. Okladnyikov (kompozíciópárti) szerint például a festmények egyszerű állatsordákat ábrázolnak úgy, ahogyan azokat az „ösművész” a valóságban látta. Sziklai megkérdőjelezi a feltevést, és elősorolja az ellenérveket: a barlangfalakon különböző fajtájú és egymástól természetellenesen elütő méretű állatok jelennek meg egymás mellett; ezenkívül bizonyított tény, hogy a barlangok nem szolgáltak lakóhelyül, tehát a képeket nem szánták díszítésre — és „a barlanglátogató nem néző, a barlang nem képtár”. (Sziklai lapalji jegyzete: Lukács György E. A. Sheltema és H. Kühn nyomán rámutat, hogy a vizuális felidézéssel, az esztétikai élvezet felkeltése nem lehetett a barlangművészet keletkezésének sem oka, sem célja.)

A mágia mellett és ellene alcímmel Sziklai hosszasan vitázik azzal a nézettel, mely az egyes műveket a vadászatok sikerét biztosító szertartások főszereplőinek tekinti. Az említett álláspont fő érvei: a bölények, lovak, szarvasok (és sohasem kisebb állatok, melyeket

közösen vadászni nem érdemes) a síkon egymásra és egymásba vannak festve vagy karcolva, alkalmi jellegűek; méreteik változóak, nincsen egységes lépések; a festmények egy részén fegyverektől származó nyomokat fedeztek fel; a montespani barlang fegyverektől erősen rongált *natúrális makettjei* bizonyítottan mágikus célt szolgáltak.

Sziklai így cáfol: „... a barlangi ábrázolások többségén egyáltalán nincsenek fegyverektől származó nyomok”, márpedig „... a mágia szigorúan sztereotipizált praxis, melyet a siker közkézata nélkül nem lehet egyszer szóval, máskor meg tettel végrehajtani”. A szerző a változó méreteket a barlang szélszívesen változó falsíkjainak tudatos, kompozíciós felhasználásaként fogja fel, az egymásra került részleteket pedig, a híres lascaux-i két bölény példájára támaszkodva, az állatok térbeli elhelyezkedését érzékeltető eljárással magyarázza. Kijelenti, hogy a mintegy ezer éven át használt barlangoknak az ötszázad soha meg nem haladó állatábrázolása — vadászatnak kevés. (A hosszúságos használat viszont megmagyarázza a mágikus szertartás feltételezett átalakulását.)

Sziklai hipotézise: „Az állatábrázolásokon a természethez fűződő viszony mint társadalmi viszony jelenik meg.” *A totem* lehetővé teszi ember (-csoport) és állat azonosítását, „... a barlangokban az emberiség legősibb mítoszának ábrázolása-elbeszélése valósul meg”. (Nem találtunk magyarázatot arra, hogy a fegyverektől származó nyomokat viselő állatábrázolások hogyan illeszkednek be a feltevésbe.) Álláspontját alátámasztja még az is, hogy a különböző állatfajták kompozicionális társításában rendszert fedez fel. (Sziklai lapalji jegyzete: Tagadhatatlan, hogy a csoportosítások kérdése egyelőre sok ponton tisztázatlan, az összetartozás nem mindig állapítható meg teljes bizonyossággal, és vannak frízen kívüli állatábrázolások. A feltárási munka ezen a területen korántsem tekinthető befejezettnek.)

DIMITROV AKTUALITÁSA (Critica marxista, 1972. 5.)

Dimitrov és a lipcei pör — ez a szokványos gondolatársítás. Gyakran idézik Dimitrovnak a tárgyaláson kiadott jelzavát: „Tömegmunka, tömegharc, tömegellenállás, egységfront, semmiféle kaland! Ez a kommunista taktika alfája

és ómegája!" Ez a jelszó hozott később alapvető fordulatot a kommunista pártok stratégiájába és taktikájába, a Komintern VII., történelmi jelentőségű kongresszusán. A tavalyi Dimitrov-évforduló újra felelevenítette a dimitrovi hagyatékok legmaradandóbb vonását: politikai realizmusát. „A fasiszta diktatúra ellen folytatott harcunkban különösen veszélyes, ha azt, amit kívánunk, már meglevőnek tekintjük. A tényekből kell kiindulni, a valóságos, konkrét helyzetből — idézik kongresszusi valóságjelentését. — [...] A tömegeket olyanoknak kell vennünk, mint amilyenek, és nem olyanoknak, amilyeneknek őket látni szeretnők.“

Lehet-e ma ehhez hozzátenni valamit? Carlo Freduzzi a legújabb Dimitrov-irodalom ismeretében értelmezi az évforduló alkalmából fellendülő rendszerező és elemző kutatások eredményeit. Különösen időszerűnek tartja azt a dimitrovi felismerést, hogy a népfrontpolitika alkalmazásában döntő kérdés minden nép nemzeti sajátosságainak figyelembevétele, hogy a politikailag és ideológiailag „felnőtt“ pártoknak mindinkább saját lábukra kell állniuk, s képessé kell válniuk arra, hogy önállóan határozzák meg politikájukat és taktikájukat. A legújabb kutatások főleg a népfrontpolitika előzményeire, Georgi Dimitrov realizmusának „titkára“ összpontosították figyelmüket. Nem elégedtek meg azzal, hogy kimutassák a folytonosságot Dimitrov Komintern-beli tevékenységében, hanem a gyökereikig ástak le. A népfrontpolitika szükségessége a szófiai nyomdászból lett munkásvezetőnek olyan felismerése, melyért a bolgár munkásmozgalom és maga Dimitrov is nagy árat fizetett.

1923. június 9-én fasiszta-katonai államesély dönti meg a kommunistáktól rövid együttműködés után eltávolodó Sztambolijszki-kormányt, s ebben a helyzetben a pártvezetőség tagjainak, köztük Dimitrovnak is, az volt az álláspontjuk, hogy a puccs a városi és falusi burzsoázia közti harc kérdése, melyben a kommunistáknak „semlegesnek“ kell maradniuk. Ez a súlyos taktikai hiba vezetett később a gyengén előkészített és rosszul megszervezett felkelés kudarcához. A szociáldemokratákkal és a Népi Földművelésügyi bizottsággal való együttműködés hiányának, a sémákban való gondolkodásnak, a „szektás önteltségnek“ tragikus konklúzióit próbálja később levonni Dimitrov minden szinten és minden összefüggésben.

Az önmagával szembenéző, saját té-

vedéseivel leszámolni tudó, kollektív munkastílust és minden kérdés alkotó újragondolását érvényesítő munkásmozgalmi vezetőnek nemcsak a jelszavai lehetnek időszerűek, hanem magatartása, élettelve is.

LÉT ÉS ÉRZELEM

(Létünk, 1972. 3—4.)

Az Egészségügyi Világszervezet jelentése szerint naponta átlag ezer ember lesz öngyilkos, és legalább nyolcszor ennyinek áll ez szándékában.

A két világháború 10 évében és 3,5 hónapjában 42 millió ember esett el, illetőleg 65 millió sebesült meg.

Az öngyilkosság humánspecifikum, s az emberen kívül egyetlen fajnál sem fordul elő, hogy annak egyedei önmagukat vagy társukat — természetes körülmények között — elpusztítsák.

Ezeket a tényeket s a velük összefüggő személyiségfejlődési, pszichopatológiai és társadalomlélektani kérdéseket elemzi a pszichológus Hódi Sándor, s keresi a lehetséges magyarázatot.

Antropológiai sajátosságnak tekinti ő is, hogy az ember fejlődése során egyre nagyobb szerepet kap a tudat, s az ösztönösség mindinkább háttérbe szorul. Az emóciók pedig ősi ösztön eredetűek, és differenciálódásuk történeti folyamat eredménye. Ennek főbb szakaszai: a létfenntartáshoz kapcsolódó birtoklási vagy kialakulása és elhatalmasodása, az együttműködés követelte bátorság, ösztönös és szerzetet, illetve a tulajdon- és jogkülönbségekből származó elégedetlenség, gyűlölködés és kegyetlenség. Az egymásrautaltság törzsen és nemzetesen belül öleli tilalmat von maga után, de a zsákmányigény egyik legerősebb indítéka lesz a más csoportokhoz tartozókkal szemben jelentkező gyilkos indulatoknak. S a szakadatlanul tartó társadalmi egyenlőtlenségekkel együtt erősödnek az emberek közötti negatív viszonyulások is. Az ilyen társadalmakban az erkölcsi-érzelmi nevelés hazug és elmentmondásos volt; igazi humánus érzelmek egyetemes jelleggel a történelem során eddig sohasem érvényesülhettek. A környezeti és biopszichológiai meghatározottság az érzelmek további változatainak kialakulásában is követhető. Így például az elsődleges fájdalomélmény okozta félelmet és szorongást a hozzájuk tartozók tágabb körének esetleges veszélyeztetettsége is előidézheti. Ugyanez vonatkozik az örömmézésre és sikerél-

ményre is, amelyek — az előbbiekhöz hasonlóan — cselekvésszabályozó szerepet töltenek be, s így biztosítják a környezet és egyed közötti folyamatos kölcsönhatást. De mindezek az érzelmek annyira fokozódhatnak, hogy a személyiség kóros irányú átszerveződését is előidézik, s ezzel önpusztítók lesznek. Egy ilyen végletes „autoagressziós“ jelenség az öngyilkosság. Enyhébb alakjai az alkoholizmus, kábítószerélvezet, eksztatikus megnyilvánulások stb. Korunk egyik legsúlyosabb ellentmondásának tartja a szerző, hogy amíg az érzelmi zavarok mind gyakoribbá válnak, az érzelmeknek tulajdonított fontosság-érték egyre csökken. Az érzelmi nevelés fogyatékoságaiért pedig a család, az iskola, a kultúra számos „műfaja“ s általában a negatív társadalmi behatások felelősek. Mivel pedig az érzelmi szféra sérülése veszélyezteti a személyiség harmóniáját, s a gyarapodó pszichoszomatikus beteg-

ségek tanúsága szerint — annak biológiai épségét is, az érzélem nem magánügy csupán, s így a társadalomra hárul az a feladat, hogy a szocialista humanizmus elveinek megfelelően biztosítsa az emberek jó közérzetének és egészséges életérzésének feltételeit.

Az adatokat alkotó módon, eredeti okfejtéssel taglaló dolgozat keretei nem engedték meg a lét és érzélem összefüggésének minden vonatkozásban való kifejtését, de alapvető céljának megfelelően az etikus tudományosság erejével int, hogy „napjaink nehézségei és veszélyei összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint bármelyik korban ezelőtt“. Ezt a megállapítást pedig szervesen egészíti ki a pszichofiziológus Grastyán Endre egyik hasonló tárgyú dolgozatának végkövetkeztetése, miszerint „a cél az emberi emóciók megismerése és az emberi viselkedés irányítása annak érdekében, hogy az emberibbé váljék“.

Mohi Sándor: Útépítők